

Náš milý Hannoveran. K vzájemným dopisům Jakuba Demla a Theodora Lessinga*

Daniela Iwashita

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
iwashita@ucl.cas.cz

Dvacet německy psaných dopisů a lístků z let 1925 až 1933, jež se zachovaly v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, představuje podstatný fragment z širší korespondenční výměny mezi básníkem a knězem Jakubem Demlem (1878–1961) a filozofem a publicistou Theodorem Lessingem (1872–1933).

Deml a Lessing si zřejmě psali jen několikrát ročně, což potvrzuje i Lessingova zmínka v jednom z dopisů z roku 1927: „Píšeme si jen zřídka, ale často na sebe myslíme.“ K úplnosti má blíže soubor jeho sedmnácti listů zachovaný v Demlově osobním fondu¹ než trojice Demlových dopisů (jeden z roku 1925 a dva z roku 1933), která je součástí zlomku Lessingovy pozůstalosti v témže archivu.² Nejen početní rozdíl, ale i ozvuky dopisování a setkávání s Lessingem v Demlových *Šlépějích* a dalších knihách dokládají, že napsal Lessingovi dopisů více a že právě on korespondenci inicioval.

Edici všech vzájemných dopisů dochovaných v LA PNP spolu s rozsáhlým nedatovaným listem Pavly Kytlicové Lessingovi publikoval v roce 1996 v němčině Marek Nekula a opatřil je úvodem o české recepci Lessingova díla i jeho tragického osudu jakožto první oběti nacismu v Československu.³ Následující výběr šesti dopisů v českém překladu Lukáše Motyčky naznačuje tři zlomové momenty dopisování, které byly pro Lessinga a Demla i v rámci jejich pohnutých životů převážně dobou „pohrom a zkoušek“. Na počátku korespondence v roce 1925 Deml spontánně vyjádřil Lessingovi podporu po útocích jeho německých studentů na hannoverské technice, na jejím konci na přelomu jara a léta 1933 jej zval na návštěvu Tasova poté, co byl Lessing vyštván z Německa do politického exilu. Zlomovou událostí uprostřed korespondenční

* Publikace vznikla s podporou Grantové agentury ČR v rámci řešení projektu GA 18–23843S „Deml-Florian-Durych: Korespondence a polemiky v rukopisech, dopisech, publicistice, literární tvorbě, překladech a vydavatelském díle“.

- 1 Pocházejí z let 1925 (2 dopisy), 1926 (2 dopisy + 1 parte Lessingovy matky), 1927 (3 dopisy a 1 pohlednice), 1928 (1 pohlednice a 2 dopisy), 1929 (2 dopisy), 1930 (2 dopisy) a 1933 (1 dopisnice a 1 dopis). K Demlovu fondu patří i jeden Lessingův list Pavle Kytlicové z roku 1926.
- 2 Soupis viz Loužil 1963; o pozoruhodné skladbě tohoto malého fondu viz též Heczková 2021.
- 3 Nekula 1996a, úvodní studie vyšla též česky (Nekula 1996b).

výměny byla v březnu 1929 smrt Otokara Březiny, v němž Deml ztratil životní oporu a jež také Lessing obdivoval a v dopisech citoval.

Dramatické okolnosti dodávaly dopisům naléhavost. Pisatelé se přitom přenesli přes konfesijní a názorové rozdíly mezi katolickým knězem a filozofem, který se hlásil k judaismu. Kromě lidské účasti je sblížovalo básnické vidění krajiny, přírody a života. Sám Lessing v listu z 1. prosince 1925 píše: „ač si jsou naše biografie a naše vzdělání či náš okruh povinností vzhledem k různým jazykům vzdáleny — v základním nastavení a religiózním nahlížení tohoto pomíjivého a nicotného života hluboce souzníme.“ V tomto tónu se korespondence nese od počátku do konce. Editor dopisů Marek Nekula právem hovoří o „duchovním a citovém přibuzenství“ (Nekula 1996a, s. 68).

Pro autora *Miriam a Mých přátel* a jeho způsob „čtení“ života v různých stopách a náznacích asi nemohlo být výmluvnějšího znamení spřízněnosti než tragický osud Lessingovy dcery Miriam, která zemřela v dětském věku. Její jméno se objevuje v prvním dochovaném listě z prosince 1925. Pavla Kytlicová o tom pak v nedatovaném německém dopise Lessingovi napsala: „A když si přečetl ve vašem životopise, že jste, milý pane, ztratil dcerku Miriam, zbledl jako smrt, ale po chvíli se usmál [...] a řekl: „Teď mám kromě velké Miriam ještě dceru““ (tamtéž, s. 74, překlad D. I.).

Nápadné jsou též motivické paralely mezi Demlovými cyklem básní v próze *Moji přátelé* (postupně rozšiřováno 1913, 1917, v rukopisech až do roku 1959) a knihami krátkých próz *Blumen* (1928), v níž Lessing uvažuje o řeči květin, například o slunečnici nebo ledových květech, ve vztahu k lidské duši. *Blumen* však vznikaly jako fejetony pro *Prager Tagblatt* v letech 1926 a 1927, tedy v době, kdy Lessing *Mé přátele* pravděpodobně ještě nečetl. Německé ukázky z *Mých přátel* vyšly v *Prager Presse* v roce 1928 a Lessing poté (31. března 1929) Demlovi píše: „Překlad Vašich Květín mě s Vámi zase více sblížil, a tak teď lituji, že nejsem schopen číst česky.“⁴ Opět šlo tedy o „bezděčnou“ shodu, která pisatele ubezpečovala o hlubokém souznění.

POTRHANÁ PŘÁTELSKÁ SÍŤ

Dopisy mezi Demlem a Lessingem patří k živé a mnohostranné komunikaci, kterou s oběma korespondenty i mezi sebou navzájem vedli také Anna Pammrová, Otokar Březina a další. V polovině dvacátých let se Březina s Pammrovou po několika desetiletích výhradně písemného styku setkali u Demla v Tasově, později oba básníci navštívili Pammrovou na její samotě ve Žďárce u Tišnova. Theodor Lessing zas po návštěvě Tasova a Žďárce uveřejnil 10. prosince 1926 v *Prager Tagblattu* rozsáhlý fejeton *Mährische Erde* (knižně též v souboru *Blumen*, Lessing 1928, s. 82–91, č. Lessing 1996), kde portrétuje Jakuba Demla i Annu Pammrovou v jejich prostředí, společenství (Deml), respektive samotě (Pammrová). Už o týden později (podle zápisu z 18. prosince) půjčuje Březina týž článek i s Lessingovou knihou o Nietzschem Františku Jechovi, který zaznamenává: „Vypravoval mi o Lessingovi, jak byl vypískán německými studenty, protože byl v Německu antimilitaristou, jak mu Deml psal psaní a nabídl mu svůj byt (vilu), jak byl Lessing — Žid — překvapen nabídkou kněze spisovatele

4 Naopak Deml knihu *Blumen* nepochybně četl, a tak lze uvažovat o inspiraci Demlovy pozdní básně v próze *Ledové květy* (1959) Lessingovou prózou *Eisblumen am Fenster*.

z Moravy, jak jej Deml navštívil v Praze, kde Lessing přednášel, a když Lessing přednášel v Brně, zajel též za Demlem. Ukazoval mi též knížku Lessingovu o zvířatech, na jejíchž deskách načrtl program své cesty po Moravě (též k své překladatelce). Mezi Lessingem a Demlem rozdíl; Lessing je proti kultuře“ (Jech 2001, s. 31).⁵

Březina o Lessingově „krásném článku“ píše také v březnu 1927 Pammrové (Březina 2004, s. 1485; viz též Nekula 1996a, s. 62) a poznamenává, s jakým „hlubokým a jemným porozuměním píše o Vašem díle“. Už z jeho dřívějších dopisů Pammrové z let 1920 a 1922 vyplývá, že Lessingova díla četl a obecně chválil. Z Demlových listů Březinovi z roku 1928 je zas zřejmé, že Deml usiloval „našemu milému Hannoveranu“ (Deml — Březina 2018, sv. 1, s. 333) zprostředkovat Březinovo dílo v co nejlepších německých překladech atd.

Tuto síť živých kontaktů narušila v březnu 1929 Březinova smrt a následné Demlovy snahy zachytit autenticky básnickovy protikladné, neuhlazené a situační soukromé výroky. Čtenáře Březinova díla nebo adresáty jeho diplomaticky psaných dopisů Demlovy záznamy zaskočily, pobouřily, přátele osobně zasáhly a prvorepublikové orgány činné v trestním řízení přiměly k Demlovi stíhání pro domnělou urážku hlavy státu, které pak musel prezident Masaryk zastavovat.

Vyroky shrnuté nakonec v knize *Mé svědectví o Otokaru Březinovi* (1931) se dotýkaly také Lessinga, jeho filozofie a příslušnosti k židovskému národu. Například v pasáži zachycující rozhovor z 10. července 1927 Březina o Lessingově knize říká: „Tedy není pravdy, není ctnosti, není národa! Asijská mystika. Nikoli panteism! Strom a já jsme jedno, neboť existuje Urelement, pralátka, teprve však já dávám stromu smysl, já se od něho odloučil vědomím, že jsem si jej uvědomil, ale mám se k němu a do něho vrátit. Lessing, i proti své vůli, bezděky svým dílem sleduje cíle své rasy: ‚Vy ostatní národové nevěřte ničemu, nepovažujte si ničeho, a až budete takto připraveni, my vás pro své židovské účely ovládneme!‘“ (Deml 1931, s. 436–437).

Anna Pammrová s Demlovým tehdejší psaním o Březinovi, které pokračovalo až do posledních *Šlépějí*, nesouhlasila a v dopisu Lessingovi z 2. dubna 1933 poznamenala, že „sepisuje tento politováníhodný ‚učedník‘ Březinův i nadále své fanatické, neuspořádané sentence“ (Pammrová 2021, s. 146). To však neznamenalo přerušení komunikace mezi Demlem a Pammrovou, která na podzim 1933 publikovala ve *Šlépějích XIX* své básně i text *Příslušníci doby nejnovější*, věnovaný převážně Lessingovi. V tasovské produkci Jakuba Demla a Jana Amose Vernerera též v září 1933 Pammrová vydala knihu dopisů, které jí Březina adresoval.

LESSING V DEMLOVĚ PSANÍ

Lessingova postava prochází od roku 1925 Demlovými *Šlépějemi* a dalšími knihami deníkově-memoárového typu, jako je *Tepna* (1926), *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*, ale

5 Mírně odlišné vyznění má záznam Emilie Lakomé (ante)datovaný 5. prosincem 1926, kde je rovněž Lessing zmíněn v souvislosti s Demlem: „Při vzpouře studentů proti němu dopsal mu Deml srdečně, že má pod svou střechou pro něho místo. Nyní popsal Lessing v Prager Tagblattu svou návštěvu u Demla a učinil kolem něho slávu“ (Lakomá 1992, s. 353).

i pozdní, za života autora nevydaný rukopis z počátku padesátých let věnovaný Josefu Florianovi (Deml 2015).

Demlovo psaní o Lessingovi má dvě polohy: První je jednoznačně přátelská, vyjadřuje vzájemné sympatie a účast. Deml v tomto duchu Lessinga uvádí na scénu ve *Šlěpějích IX* (1925) slovy: „25. dubna 1925 uveřejnil v Prager-Tagblattu dr. Theodor Lessing, profesor vysoké školy technické v Hanoveru, článek o *Hindenburgovi*. Musím docela upřímně říci, že teprve tímto článkem byl jsem pohnut dívati se na maršála Hindenburga vlídněji a spravedlivěji, než jak mi jeho podobu a charakter byli vtiskli příšerní dnové války. Proto jsem užasl, když potom jsem četl v novinách, jakých příkoří a podlostí musí Theodor Lessing, filozof-básník, zakoušeti od svých žáků, od německého studentstva, od svých krajanů a od strany německých nacionalů za to, že měl krásnou odvahu veřejně vysloviti své přesvědčení o kandidátu prezidentského křesla říše německé [...]. [...] vím, co jest bojovati anebo trpěti pro spravedlnost a co v takové chvíli znamená hlahol bratrských hlasů sto kroků od řevavé bitevní — mimoto do srdce mi promluvilo několik článků Theodora Lessinga o ptáčích, stromech, o dětech a o starých lidech, proto jsem se nezdržel a 18. května napsal jsem Theodoru Lessingovi několik řádků [...]. [Dále následují citace z nedochovaného dopisu i Lessingova odpověď]“ (Deml 1925, s. 170–174).

Přátelská korespondence s Lessingem se promítla také do *Tepny* (1926). Deml jednak cituje Lessingovu myšlenku o krajině a jednak otiskuje celý svůj německý dopis Lessingovi z 28. prosince 1925, který uvádíme i v naší české edici (viz Deml 1926, s. 78–79, 166–167; zde s. 152–153).

Ve *Šlěpějích X* (1928) se Deml vyznává: „Mám pana Lessinga velmi rád, je mi blízký jako člověk, mnohem bližší, než jsem se ve své zasloužené pokoře nadál.“ Otiskuje zde i úryvek z dalšího dopisu Lessingovi z února 1927 (v LA PNP nedochovaný; Deml 1928, s. 12 a 20).

Ve *Šlěpějích XXI* (1936) Deml vztahem k Lessingovi Paulu Winterovi dokazuje, že není antisemitou: „Vy nemůžete nevědět, že Jakub Deml nemá nic proti Židu jako takovému. Musím se Vám přiznati, že od prvního setkání ctil a miloval jsem profesora hannoverské techniky dr. Theodora Lessinga, ačkoli jsem dobře věděl, že je Žid, a ještě dva měsíce před jeho zavražděním navštívil jsem jej ve Křtinách u Brna [...] a tehdy při obědě mi řekl: Já vím všecko, co jste napsal proti Židům ve svém Svědectví o Otokaru Březinovi, přeložil mně to Rudolf Fuchs — a víte, že se *nic nezměnilo v mém srdci vůči Vám? Naopak, já vás od té chvíle miluji ještě víc, a to proto, že jste měl tu odvahu to napsat!*“ A tento Izraelský, v němžto nebylo lsti, prof. dr. Theodor Lessing, vroucně se těšil s námi na to, že stráví u mne v Tasově dva měsíce dovolené [...]“ (Deml 1936, s. 15).

V týchž *Šlěpějích* píše: „Podle mého Němci vůbec mají pěstovat jen malé umění, nic velikého v umění, jen umění památníkové, medajlonové a miniaturní, při kterém je hlavní ctností *trpělivost*, anebo podle Theodora Lessinga, když mluví o práci přírody: mechanické, bezmyšlenkovité *opakování*... Eins zwei, eins zwei, rechts schaut! Eins zwei, eins zwei, kehrt euch!⁶ To je matematika a jinak vůbec si nedovedete vysvětlit Hitlera! Národ německý ve své podstatě už je tak líný a zpřírodnělý, že nedovede a *ani nechce* myslit, a proto je vděčen každému, kdo jej sestaví do řad a komanduje: Eins zwei, eins zwei, eins zwei... A toto eins-zwei, eins-zwei je *jediná* myšlenka dneš-

6 Raz dva, raz dva, vpravo hled! Raz dva, raz dva, čelem vzad!

ních Němců! Prosím, nesmějte se: to je smysl pro rytmus..." (tamtéž, s. 86). Ve *Šlěpějích XXII* (1937) je zas zmíněn Lessingův prorocký výrok o šíření nacistické ideologie a násilí: „To přijde i sem!“ (Deml 1937, s. 30).

Druhá poloha psaní o Lessingovi je převážně kritická, spojená výlučně s Březinovými citovanými výroky o Lessingově filozofii (například „Lessing je proti dějinám“, jeho filozofie je „rýpáním nožem do stromu křesťanství“) a zobecněními či přímo stereotypy o Židech a židovství (ahasverství, tendence ovládat jiné národy, „je anarchista, protože je Žid“, „Žid nevynechá žádné příležitosti, aby se nedotkl pohlaví“ atd.).⁷ To vše ovšem spojeno s výrokem, že „Lessing je superiorní duch“.⁸

Tato linie začala už za Lessingova života ve *Šlěpějích XIII* z roku 1930: „Když jsem se tehdy Otokaru Březinovi svěřil, že sympatizuji s dr. Theodorem Lessingem, profesorem hannoverské techniky, proti jehož přednáškám německé nacionální studentstvo se vzbouřilo do té míry, že Lessingovi nepomohlo ani ministerstvo školství, ačkoli se za něho stavělo, ba že Lessing, Žid, se svou rodinou byl v Hannoveru ohrožován i na holém životě, k mému úžasu Otokar Březina postavil se na stranu těch německých, árijských, nacionálních studentů a řekl jaksí hněvivě: ‚Oni jsou v právu! Je to u nich zdravý pud sebezáchrany. Kdyby dopustili, aby profesor vysoké školy rozleptával jejich nacionalismus, zesměšňoval jejich národní hrdiny a dokazoval jim, že dějiny jsou jen smyslem, jež člověk vkládá do *nesmyslného*,⁹ bylo by to pro ně smutným vysvědčením! Co se mne týče, já jsem na straně těch studentů! Tak řekl Otokar Březina s vroucí rozhodností!“ (Deml 1930, s. 24–25).

Výroky z těchto *Šlěpějí* pak Deml opakoval v *Mém svědectví o Otokaru Březinovi* a zčásti ve *Šlěpějích XXV* (1940) v pamfletu *Otokar Březina a Židé* (Deml 1940, s. 29–30), tentokrát však bez vyjádření vypravěčské distance a údivu.

V celkovém obraze se Deml Lessinga opakovaně zastává jako drahého přítele a oběti dobové ideologie, zároveň však v letech 1930 až 1940 opakuje výroky jiného drahého přítele Březiny o filozofu Lessingovi způsobem, který týmž předsudkům nahrává. Jako čtenáři jsme konfrontováni také s tím, že Demlovy postavy spolu sice verbálně ani ideově nesouhlasí, ale v praxi jednají spíše nezávisle na idejích a řídí se sympatiemi nebo základními imperativy, jako je pomoc bližnímu v nouzi. V tomto smyslu je vztah mezi Demlem a Lessingem jakožto postavami díla modelový a naznačuje hierarchii vypravěčových hodnot, v níž je postoj nebo čin důležitější než názor či zdání neboli „život je víc než dobrá pověst“ (srov. Deml 1934, s. 10).

Jak ukázaly citace ze *Šlěpějí XXI*, Lessing nakonec v Demlově díle sehrál vedle dvojrole milovaného přítele a odmítaného židovského filozofa ještě třetí úlohu: roli ideálního čtenáře, který dokáže tento rozpor přijmout a povznést se nad něj. Řeč reálně dochovaných dopisů Demla s Lessingem zdaleka tak komplikovaná není. Vyjadřují přímočaré oboustranné přátelství, jež je i v Demlově rozbujelé epistolografii svou jednoznačností docela vzácné.

7 V *Mém svědectví o Otokaru Březinovi* se podobné výroky o Lessingovi vyskytují na s. 310, 314–315, 354–355, 419, 436–437, 470, 477.

8 Tamtéž, s. 419.

9 Březina zde naráží na název Lessingovy knihy *Dějiny jako vsunutí smyslu v nesmyslné* z roku 1919, která vyšla v českém překladu Anny Pammrové téhož roku.

LITERATURA

- Březina, Otokar:** *Korespondence*, sv. 1, 2, ed. Petr Holman. Host, Brno 2004.
- Davidová, Eliška:** *Publicistika Jakuba Demla*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012.
- Deml, Jakub:** *Šlěpěje IX*. Pavla Kytlicová, Tasov 1925.
- Deml, Jakub:** *Tepna*. Pavla Kytlicová, Tasov 1926.
- Deml, Jakub:** *Šlěpěje X*. Pavla Kytlicová, Tasov 1928.
- Deml, Jakub:** *Šlěpěje XIII*. Pavla Kytlicová, Tasov 1930.
- Deml, Jakub:** *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*. Rudolf Škeřík, Praha 1931.
- Deml, Jakub:** *Šlěpěje XIX*. Vl. nákladem, Tasov 1933.
- Deml, Jakub:** *Život, jak já jej vidím*. Vl. nákladem, Tasov 1934.
- Deml, Jakub:** *Ve stínu lípy. Šlěpěje XXI*. Vl. nákladem, Tasov 1936.
- Deml, Jakub:** *Šlěpěje XXII*. Vl. nákladem, Tasov 1937.
- Deml, Jakub:** *Šlěpěje XXV*. M. R. Junová, Tasov 1940.
- Deml, Jakub:** *Sedm let jsem u Vás sloužil. Vzpomínky na Josefa Floriana*, eds. Daniela Iwashita, Petra Poukarová a Eliška Davidová. Praha — Podlesí, Dauphin 2015.
- Deml, Jakub — Březina, Otokar:** *Poznávám krásu Vašich krajin. Vzájemná korespondence Jakuba Demla a Otokara Březiny*, sv. 1, 2, eds. Eliška Davidová et al. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2018.
- Heczková, Libuše:** Dopisy Antievy. *Slovo a smysl* 18, 2021, č. 37, s. 137–140.
- Jech, František:** *U Březiny. (Záznamy hovorů)*, ed. Petr Holman. Trigon, Praha 2001.
- Lakomá, Emilie:** *Úlomky hovorů Otokara Březiny*, ed. Petr Holman. JOTA & ARCA JIMFA, Brno 1992.
- Lessing, Theodor:** *Mährische Erde. Prager Tagblatt*, 1926, 10. 12., s. 4–5 <<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=ptb&datum=19261210&seite=04>> [16. 5. 2022].
- Lessing, Theodor:** *Blumen*. Oesterheld & Co. Verlag, Berlin 1928.
- Lessing, Theodor:** Moravská země, přel. Zuzana Nekulová. *Proglas*, č. 7, 1996, s. 40–42.
- Loužil, Jaromír:** *Theodor Lessing (1872–1933). Soupis osobního fondu*. Edice inventářů č. 76. Literární archiv Národního muzea, Praha 1963.
- Nekula, Marek:** Theodor Lessing und seine Rezeption in der Tschechoslowakei. Mit einem Anhang: Korrespondenz zwischen T. Lessing, J. Deml und Pavla Kytlicová. *Brucken. Neue Folge* 4, 1996a, s. 57–103.
- Nekula, Marek:** Theodor Lessing a jeho recepcce v Československu. *Proglas*, č. 7, 1996b, s. 35–39.
- Pammrová, Anna:** Tři dopisy Anny Pammrové Theodoru Lessingovi. *Slovo a smysl* 18, 2021, č. 37, s. 141–146.